

Роман ІВАНЦИК,
студент 2 курсу
спеціальності «Політологія»
ДВНЗ «УжНУ»

ГЕНОЦИД ВІРМЕН В ОСМАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття висвітлює історичні події, пов'язані з геноцидом вірменського народу на початку ХХ століття. Підкреслено засудження цих подій світовою спільнотою та невизнання своєї вини керівництвом турецької держави.

Ключові слова: геноцид, вірмени, Османська імперія, партія младотурків.

Статья освещает исторические события, связанные с геноцидом армянского народа в начале XX века. Подчеркнуто осуждение этих событий мировым сообществом и непризнание своей вины руководством турецкого государства.

Ключевые слова: геноцид, армяне, Османская империя, партия младотурков.

The genocide of Armenians in the beginning of the 20-th century as a historical fact was considered in the article. The author focuses on the conviction of these events by world community and nonrecognition of the guilt for genocide by Turkey.

Keywords: genocide, Armenians, Osman Empire, party of young turks.

У 1915 році лідери турецького уряду задіяли план для вигнання та знищення вірменів, що жили на території Османської імперії. Думки різні. Більшість джерел погоджуються, що на той момент в Османській імперії проживало понад 2 мільйони вірмен. До початку 1920-х років, коли різанина нарешті закінчилася, близько

1,5 мільйона турецьких вірмен були мертві або вивезені за межі країни. Сьогодні більшість істориків називають цю подію геноцидом – постійні та систематичні дії задля знищення цілого народу. Однак, офіційна Туреччина відхрещується від цих фактів і хапається за всі можливі й неможливі докази «відсутності геноциду». Незважаючи на тиск з боку вірмен й правозахисників у всьому світі, згадка про геноцид є досі нелегальною в Туреччині.

24 квітня 2015 року виповнилося 100 років жахливої трагедії ХХ століття, першого масового злочину проти людяності – геноциду вірмен у Османській імперії. Час має властивість лікувати рани, дозволяє людині переосмислити минуле заради майбутнього, сприяє відмові від помилкових постулатів і цінностей. Але час не владний над колективною пам'яттю людства, бо такі злочини, як геноцид, не мають терміну давності. Геноцид – це дії, вчинені з наміром знищити повністю яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу. На превеликий жаль, саме цей факт був присутній в історії Вірменії – знищення. Адже жертвами події 1915 року стали майже 2 мільйони невинних людей.

Геноцид вірмен є другим за вивченням актом геноциду в історії після Голокосту. У спільній Декларації від 24 травня 1915 р. країн-союзниць (Великобританія, Франція і Росія) масові вбивства вірмен вперше в історії були визнані злочином проти людяності. Геноцид вірмен (вірменською Цехаспануцюн від слова «цех» – рід, «спануцюн» – вбивати або ще називають «егерн» – геноцид, або «мец егерн» – велика різанина) організований і здійснений в 1915 році (на думку деяких джерел, тривав до 1923 року, тобто і після закінчення Першої світової війни) на територіях, контрольованих владою Османської імперії. Геноцид здійснювався шляхом фізичного знищення та депортації, включаючи переміщення цивільного населення в умовах, що призводять до неминучої смерті. 80 % у результаті

депортації не доїжджали до пункту призначення, цю дорогу називали «дорогою смерті» [2].

А почалася реалізація цієї ідеї ще задовго до подій 1915 року. Відомі дві дати великої різанини – 1894 і 1896 років, що забрали життя близько 300 тис. людей. Чергова хвиля знищення вірмен у Османській імперії, розпочата в 1909 році у Адані (в результаті чого було вбито 30 тис. осіб), стала передвісником нової пантюркістської політики Младотурецького уряду. Успішний наступ російських та англо-французьких військ у 1914–1915 роках наближав визволення Західної Вірменії та Кілікії, що, в свою чергу, сприяло активізації політики геноциду щодо вірменського народу Османської імперії. Отримавши відмову вірменських політичних організацій від спільної участі у війні проти Росії і блоку Антанти в цілому, уряд младотурків у 1915–1918 роках здійснив поголовне і повсюдне знищення і депортацію понад 1,5 млн вірмен [2].

Чому ми сьогодні говоримо про 1915 рік, якщо почалося усе набагато раніше? Відповідь проста. Саме в 1915 році в ході Першої світової війни злочини геноциду була можливість приховати (як кажуть, «під шумок»). Того року систематичність перетворилася на масовість. Геноцид вірмен проводився у кілька стадій: роззброєння вірменських солдатів, вибіркова депортація вірмен з прикордонних районів, ухвалення закону про висилення, масова депортація і вбивства вірмен. Деякі історики додають і вбивства у 1890-х роках, різанину в Смирні й дії турецьких військ у Закавказзі в 1918 році. Основними організаторами геноциду вважаються лідери младотурків Талаат, Джемаль і Енвер, а також керівник «Особливої організації» Бехаеддін Шакір. Одночасно з геноцидом вірмен у Османській імперії мав місце геноцид асирійців і понтійських греків. Велика частина вірменської діаспори виникла саме з тих вірмен, які втекли з Османської імперії [2].

Саме 24 квітня 1915 р. у Константинополі почалися масові арешти вірменської інтелектуальної, релігійної, економічної і політичної еліт, що призвело до

повного знищення цілої плеяди найвидатніших діячів вірменської культури. До списків людей, що підлягали арешту, потрапили особи різних політичних поглядів і професій: письменники, артисти, музиканти, вчителі, лікарі, юристи, журналісти, бізнесмени, політичні та релігійні лідери, єдине, що їх ріднило – національна приналежність і становище в суспільстві. Арешти відомих постатей вірменської громади тривали в турецькій столиці з невеликими перервами до кінця травня, при цьому ніяких звинувачень затриманим не висувалося. Ще в лютому–березні з провінцій почали надходити відомості про арешти і вбивства вірменських лідерів, але саме з константинопольських арештів почалося повномасштабне знищення вірменської еліти у всій країні. Так, за повідомленнями американців, у квітні – травні були заарештовані вірменські професори та діячі культури у Вані, в Харпуті першими (у червні–липні того ж року) під удар геноцидної машини потрапили представники вірменської інтелігенції. Метою акції було обезголовити вірменство, позбавити народ навіть найменшого шансу самоорганізуватися перед лицем небезпеки повного винищення. Схема була проста, але ефективна: першими ліквідовувалися представники еліти, після цього починалося знищення інших.

У Константинополі арешти намагалися проводити без зайвого галасу: зазвичай приходив поліцейський у цивільному і просив хазяїна будинку піти з ним «буквально на п'ять хвилин, щоб відповісти на кілька запитань». До інших приходили вночі, піднімали з ліжка і прямо в піжамі й тапочках відвозили до центральної в'язниці міста. Багато людей, які жодним чином не були пов'язані з політикою і вважали себе лояльними підданими Османської імперії, навіть уявити не могли, що їх очікує в найближчому майбутньому. Були випадки, коли ті, кого поліцейські не застали вдома, самі приходили в поліцію, дивуючись, з якого дива раптом знадобилися владі.

Заарештований 24 квітня доктор Тигран Аллахверді, наприклад, сам був членом партії младотурків. Він неодноразово організовував акції зі збирання коштів і передавав у партійну касу великі суми грошей. Серед заарештованих був і професор Келеджян, який все життя викладав у турецьких навчальних закладах і видавав турецькомовну газету «Сабах». Будучи доправленим у табір для інтернованих, Келеджян упізнав у начальникові табору одного зі своїх колишніх учнів. Той таємно попередив професора, що отримано наказ за підписом Талаата про знищення ув'язнених і порадив йому вибратися з табору за будь-яку ціну. Пізніше Келеджяна, який так і не зумів нічого зробити для свого порятунку, вбили дорогою в Сівас, куди він був відправлений нібито для того, щоб постати перед військовим трибуналом. З 291 в'язня табору вижили лише сорок чоловік [2].

У числі цих сорока був і великий вірменський композитор і музикознавець Комітас. Із чуток, після арешту йому дозволили повернутися в Константинополь завдяки особистому втручання принца Меджида, дружині якого Комітас свого часу викладав музику. Однак потрясіння, пережиті ним під час заслання, скалічили його: невпевненість у завтрашньому дні, атмосфера постійного страху, що панувала в ті дні у місті, мимовільне почуття провини за те, що залишив у таборі на вірну загибель друзів, самотність — усе це незабаром викликало у Комітаса помутніння розуму. Він помер у 1935 році в Парижі, провівши останні дев'ятнадцять років свого життя в психіатричних клініках [2].

Усього протягом кількох тижнів у одному тільки Константинополі було заарештовано близько 800 видатних вірмен, з яких уже до кінця літа мало хто залишився живим. Жертвами младотурецького терору стали письменники Даніел Варужан, Сіаманто, Рубен Зардарян, Рубен Севак, Арташес Арутюнян, Тлкатінци, Ерухан, Тигран Чекурян, Левон Шант та десятки інших.

Трохи пізніше були заарештовані й знищені депутати від партії Дашнакцутюн в османському парламенті: Вардгес, Хажак, письменник і публіцист Григор Зограб.

У подум'ї геноциду загинули тисячі священнослужителів: від простих священиків до єпископів. Єпископ Смбаг Саадетян із Карина, викрадений зі своєю паствою у Месопотамії і вбитий; архімандрит Геворк Туряй, засланий військовим судом Карина, убитий в дорозі; архімандрит Байберда Ананія Азарапетян був повішений за рішенням місцевої влади; архімандрит Муша Варган Акопян помер у в'язниці, забитий палицями; архімандрит Тігранакерта Мкртич Члхатян помер у в'язниці від тортур. Удар, завданий вірменському народу младотурецьким режимом навесні – влітку 1915 року, виявився безпрецедентним за своїм руйнуванням. Саме тому розсіяні сьогодні всім світом вірмени відзначають 24 квітня як День поминання жертв геноциду. У Вірменії цього дня десятки тисяч людей здійснюють сходження до меморіального комплексу «Цицернакаберд», щоб вшанувати пам'ять майже двох мільйонів вірмен – жертв Геноциду і покласти яскраві весняні квіти біля Вічного вогню. У центрі комплексу – Вогонь вічності, до якого ведуть високі сходи. Звучить скорботна музика Екмаляна і Комітаса. Сам вогонь уособлює ідею незагоєної рани, вічного болю, який палає у серці. Все це пронизує душу, перебуваючи там, усвідомлюєш увесь жах, страх, біль вірменського народу, через себе пропускаєш усі події 1915 року [2].

Покарання

Подібні дії привели до того, що кілька існуючих серед вірменських біженців партій, незважаючи на відмінності, що існували між ними, були єдині в тому, що ніхто з організаторів геноциду не повинен уникнути розплати. Шаген Наталі і Грігор Мерчанов взялися за здійснення помсти. Був складений так званий «чорний список» з 80 імен людей – організаторів вірменської різанини.

Почалася підготовча робота – переслідування, збір інформації, добування зброї, після чого послідувала помста [5].

Талаат-паша був застрелений Согомоном Тейлеряном у Берліні 16 березня 1921 р. (берлінський суд його повністю виправдав). Енвер-паша був убитий в 1922 в Туркестані червоними командирами Акопом (Яковом) Мелкумовим і Георгієм Агабековим. Джемаль-паша був убитий 25 червня 1922 р. в Тіфлісі: акт розплати провели Степан Цахикян і Петрос Тер-Погосян. Саїд Халім-паша (екс-прем'єр Туреччини) був убитий 6 грудня 1921 р. у Римі Аршавіром Ширакяном. Шекир-бей, головний ідеолог Іттіхада, був убитий 17 квітня 1922 року Арамоном Еркяном і Ширакяном. Всього за три роки було вбито близько 80 організаторів геноциду. Також було ліквідовано кілька тисяч учасників геноциду нижчого рангу [6].

Визнання та комеморація

Геноцид вірмен визнаний і засуджений багатьма країнами світу і впливовими міжнародними організаціями. Першим геноцид вірмен офіційно визнав і засудив Уругвай (1965 р.). У 1984 – Міжнародний Гаазький трибунал, у 1987 – Європейський Союз, Підкомісія ООН із запобігання дискримінації і захисту меншин. Геноцид вірмен офіційно визнали і засудили Аргентина, Бельгія, Ватикан, Венесуела, Греція, Італія, Канада, Кіпр, Литва, Ліван, Нідерланди, Німеччина, Польща, Росія, Словаччина, Уругвай, Франція, Чилі, Швейцарія, Швеція.

У 2007 році парламент штату Нового Південного Уельсу прийняв акт засудження геноциду та запропонував Федеральному уряду Австралії зробити те ж. 43 із 51 штату США офіційно оголосили 24 квітня Днем пам'яті жертв геноциду вірменського народу. У деяких країнах ЄС за заперечення історичного факту геноциду вірмен внесено кримінальну відповідальність (до 4 років позбавлення волі). 13 жовтня 2006 р. нижня палата парламенту Фран-

ції ухвалила законопроект щодо геноциду вірмен. У документі їх визнано жертвами масових убивств, влаштованих Османською імперією під час Першої світової війни. Усі, хто заперечуватимуть факт геноциду, сплачуватимуть 45 тисяч євро штрафу та сидітимуть у в'язниці протягом 5 років – так вирішила Національна Асамблея [1].

В Україні тільки окремі регіони і міста визнали геноцид вірмен: АР Крим, Київ, Черкаси, Ізюм та Ужгород. 14 травня 2010 року Ужгородська міська рада на чолі з міським головою Сергієм Ратушняком визнала геноцид вірмен Османською імперією 1915 року.

Велика Британія, США та Ізраїль використовують при описі тих трагічних подій нейтральну термінологію.

Символ геноциду – незабудка

В етимології назви квітки «незабудка» в різних мовах закладено один і той же зміст: «Не забувай», «Пам'ятай», що є основним посланням сторіччя геноциду вірмен. У середні століття квітка вважалася символом Божої присутності. Кожен з п'яти пелюсток незабудки символізує одну з п'яти частин світу, якими розсіялися і врятувалися від геноциду вірмени.

Чорна серцевина квітки – це пам'ять про геноцид. Жовтий колір символізує сонячне світло, що дає сили жити і творити. Світло-бузковий, яким пофарбовані промені всередині квітки, символізує участь у визнанні та засудженні геноциду вірмен, а домінуючий ліловий – це самосвідомість вірмен: він присутній в елементах вбрання священнослужителів Вірменської апостольської церкви.

А Туреччина проти!

Туреччина різко відреагувала на заяву Папи Римського Франциска, який недавно назвав різанину вірмен «першим геноцидом ХХ століття».

Туреччина відкликала з Ватикану свого посла і звинуватила Папу в «дискримінації у ставленні до людських страждань». Турецьке МЗС заявило, що Папа проігнорував жахиття, пережиті турками та іншими мусульма-

нами під час Першої світової війни, і наголосив тільки на стражданні християн, особливо вірменського народу.

У 2006 році Туреччина засудила голосування у французькому парламенті, в результаті якого заперечення вірменського геноциду мали прирівняти до злочину. Цей законопроект так і не став законом, однак у відповідь Туреччина призупинила військову співпрацю з Францією [7].

Проте в грудні 2011 року, незважаючи на різкі заперечення Туреччини, французькі депутати з правлячої правоцентристської партії відродили цей законопроект. У січні наступного року його схвалив Сенат, однак згодом Конституційна рада, найвищий юридичний орган Франції, відхилила документ.

У 2010 році Туреччина відкликала свого вашингтонського посла після того, як комісія Конгресу з невеликою перевагою схвалила резолюцію, що називала вбивства вірмен геноцидом. Комітет з закордонних справ Конгресу прийняв її, незважаючи на заперечення Білого дому. Адміністрація Барака Обама закликала Конгрес не приймати резолюцію.

Масові вбивства вірмен вважаються однією з найважливіших подій у новітній вірменській історії, яка об'єднує націю воєдино. Це особливо важливо, зважаючи на те, що вірмени мають найбільш розсіяну у світі діаспору [1].

У Туреччині громадським дебатам з цього питання не дають ходу.

Влада використовує статтю 301-у кримінального кодексу про «образу турецької нації», за якою до відповідальності вже притягували кількох видатних письменників, які порушували питання про різанину вірменів.

Серед них – Нобелівський лауреат з літератури Орхан Памук, а також колишній редактор двомовної турецько-вірменської газети Грант Дінк, убитий в

2007 році. В 2011 році за його вбивства на 23 роки ув'язнення засудили підлітка-ультранационаліста Огуна Самаста. Водночас Європейський Союз заявив, що визнання Туреччиною вірменського геноциду не є необхідною умовою для вступу Туреччини до ЄС.

Після кількох десятиліть ворожнечі останнім часом відбулося невелике потепління. Туреччина і Вірменія підписали в жовтні 2009 року договір про встановлення дипломатичних відносин і відкриття кордонів.

Однак цей договір ще мають ратифікувати парламенти обох країн, і в Анкарі звучать голоси, що звинувачують Вірменію в спробі змінити його умови.

Чинником, що ускладнює відносини країн, є взаємна недовіра щодо замороженого конфлікту в Нагірному Карабаху. Цю територію, що формально перебуває в складі Азербайджану, в результаті війни на початку 1990-х років контролюють вірмени. Туреччина підтримує в цьому конфлікті Азербайджан [1].

Список використаних джерел

1. Суперечка про геноцид вірмен у запитаннях та відповідях [Електронний ресурс]. – Режим доступу. http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150423_armenia_massacre_ko
2. Геноцид вірмен – перший масовий злочин проти людськості ХХ століття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rionews.com.ua/newspaper/all/n159216347>
3. Страсбурзький суд визнав право турецького політика заперечувати геноцид вірмен [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/news/27308315.html>
4. Держдума пригадала геноцид вірмен на зло Туреччині [Електронний ресурс]. – Режим доступу. http://dt.ua/WORLD/derzhduma-prigadala-genocid-virmenna-zlo-turechchini-rzeczpospolita-192270_.html

5. Бельгія визнала геноцид вірмен [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2015/07/24/7036268/>
6. Вікіпедія. Геноцид вірмен [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B4_%D0%B2%D1%96%D1%80%D0%BC%D0%B5%D0%BD
7. Интересные факты об армянах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blog.factsaboutarmenia.info/2014_04_01_archive.html
8. Armenian genocide. Facts and Summary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.com/topics/armenian-genocide>.